

RÁDAY PÁL VIRÁGÉNEKEI.

Arany János Rádayról szólván, már 1864-ben fölvetette a kérdést, nem írt-e fiatalabb korában világi énekeket? »Oly kérdés — folytatja — melyre többé nincs mód megfelelni; de ha tekintjük versbeli gyakorlottságát, melylyel egyszerre föllép „istenes énekeiben“, hajlandók vagyunk fölteni, hogy ifjúsága nem folyt le figyelemre méltó kísérletek nélkül a világiakban.«¹ A gyanítást Négyesy László sem tartja lehetetlennek,² de határozott választ ő sem adhatott, mivel Ráday ifjúkori világi költészetének nemcsak nyoma nem maradt, de még hírére sem tudta az irodalomtörténet. A Ráday-levéltár felkutatása erre a pontra is fényt derített s igazolta Arany feltevését. A Ráday-iratok között öt verse került felszínre; kettő még Kajali Klára megismerése előtt kelt, az egyik Sas Klárához, a másik B. Borbálához szól, a többi három Kajali Klárához. Az I. nagyon megromlott folio alakú papiron, elhalványult, sietős írással, hihetőleg fogalmazvány; a II. két folio levélre terjed (Ráday tisztázata); az utolsó hármad levélben küldötte feleségéhez.³

Az I. költemény versfőiből a Sas Klára név olvasható ki. Valószínűleg azon Losonczon székelt nógrádi Sass családnak lehetett a gyermeke, a melyről Nagy Iván is megemlékezik.⁴ Ez véleményünk szerint Ráday legkorábbi virágéneke. — A II. vers kétes B. betűje rejtheti a Bay, Barczay és Bene nevet. Mindhárom család elég közeli rokona a Rádayaknak, s mindháromban szerepel a Borbála név. Véleményünk szerint Bene Borbáláról, Ádám és Egry Éva leányáról, Prónay Pálnéről van szó. Bene Ádám tehetős birtokos volt Nógrádban, »leányai kapósak, férjeik családait szép vagyonnal gazdagították«.⁵ Prónay Pál különben később is jó viszonyban volt Ráday Pállal; több hozzá írt levelét őrzi a Ráday-könyvtár levéltára.⁶

E két költemény post quem-jét könnyű megállapítanunk. Tudjuk, hogy Ráday 1697-ben Forgách Simon gróf kanizsai vice-

¹ Először a Koszorú-ban (I. k. I.; 1. Összes munkái V. k. 258. l.).

² Ráday verseinek Olcsó könyvtári kiadásában, 71. l.

³ Mind az ötöt lásd az Adattárban 307—311 l.

⁴ I. m. XIV. kötet. Pest. 1864. 79. l.

⁵ Nagy Iván: Magyarország Családai. I. kötet. Pest. 1858. 291. l.

⁶ 1726 jan. 12; 1728 okt. 14; 1729 ápr. 2.

generális és címzetes főstrázsamester¹ udvarába került, résztvett hadjárataiban, forgolódott a grófnál megjelenő fényes társaságban, sőt 1699-ben József császár lakodalmi ünnepségén is jelen volt Bécsben.² (Ezekre czéloz a II. költemény első versszakában: »Taborokba 's Udvarokban gyakran forgottam . . .«) — Ugyanezen esztendőben nógrádi jegyzőnek választották Kajali Pál helyébe,³ s a nógrádi rendek már ekkor őt küldötték követnek a pozsonyi országgyűlésre.⁴ Ebben az időben ismerkedhetett meg előbb Sass Klárával, utóbb Bene Borbálával; de mindkét hirtelen kelt fellobbanás mulónak bizonyult s el is hunyt azon fejlődni kezdő érzelem nyomán, melyet költőnk Kajali Pál növendék leánya, a kis Klára iránt érzett.

A Sas Klárához írt vers nemcsak azért emelendő ki, mert egyetlen adatunk arra, hogy volt idő, mikor a sima és szenvedélytelen Rádayt is elhagyta nyugalma, s már-már följé kerekedtek a dolgok, hanem mert a Bene Borbálához írt verssel együtt eltemetett epizódokat vet fel hősünk fiatalságából. Ez a fiatalság sem volt vihar nélküli, mint a legtöbb ifjúé, s bizony Ráday Pálnak is keresztül kellett gázolnia, botorkálnia a szív örvényein, míg eljuthatott feleségéig, a kinél kielégülést, megtisztulást, és egész élete küzdelmeiért örömet s vigasztalást talált.

Megismerkedésük kérdését eddig nem nagyon lehetett bolygatni, hiszen az irattári anyag nem volt ismeretes; egybekelésük azonban annál többször foglalkoztatta irodalomtörténetíróinkat. Ráday Pál *Önéletírásába* ezt jegyezte be: »Anno 1703 . . . Ezen esztendőben jegyzettem el magamnak házastársul felyül említett Kajali Pál úrnak Fáy Borbála asszonytól született leányát Klárát, kivel is azonnal megesküdtem«; utóbb: »Anno 1705. 13. 14. 15. 16. Januarii tartottam lakadalmi solennitást felülirt kedves jegyesemmel Gács várában.« — Ez a kettős értesítés máig homályos maradt. Kazinczy a leány fiatalságára utal, s 1703-ban még az *eljegyzést is* korainak tartja.⁵ (Kajali Klára 1690-ben

¹ Bártfai Szabó László: A Hunt—Pazman nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom. 1910. 509. l.

² Vö. *Önéletírásával*. — Részleteket szolgáltatnak a halotti oratorok is, főleg Kármán András és Sárkány Dávid.

³ Kazinczy szerint Kajali meghalt (A' Rádayak, Felső Magyarországi Minerva, 1827. II. 126 l.), de ez tévedés, és Négyesy Nagy Iván alapján ki is igazítja. (I. m. 20 l.) Kajali Nógrádban egyszerűen helyet adott Rádaynak, s csak a honti jegyzőséget tartotta meg, (yö. Bocskay Zsigmond levelével Szentbenedekről Fülekre, 1702 márcz. 15, a melyben Kajali Pált honti jegyzőnek czimezi. Rkvt. lt.), a hol 1705-ben alispánná lett; (Vö. M. Vm. és V. 348. l.) Rákóczi alatt végre senator. Meghalt 1710 ápr. 12-én Murányban. (Vö. Darvas Ferencz Ráday Pálhoz írt levelével, 1710 ápr. 27-én, illetőleg Kajali utolsó leveleivel leányához Murányból. — Rkvt. lt.)

⁴ Vö. Füleki András levelével Ráday Pálnak Sárospatakról Pozsonyba, 1702 máj. 4-én (Rkvt. lt.): »Nograd Vármegyének . . . moftani Pofonyi Diaetan Ordinarius Legatufának.«

⁵ F. Magyarországi Minerva, 1827. II. k. 126. és 128. lk.

született.¹⁾ Négyesy László, a halotti beszédek tudósítása alapján, megtörténtnek véli az 1703-i esküvőt, az egybekelést és lakodalmi ünnepségeket azonban a leány fiatalsága miatt 1705-re teszi, úgy a hogy maga Ráday megírta. Utóbb Ferenczi Sári Apor Péter Metamorphosisának egyik helyével *valószínűbbé* teszi Ráday Pál 1703. évi *esküvőjét*.²

A dolog végérvényesen valóban úgy áll. Rádaynak, mikor első ízben tartózkodott a Kajali háznál (1695³⁾, a kis Klára egyáltalán fel sem tűnhetett; épen oly kevéssé 1699-ben, midőn visszakerül Nógrádba nótáriusnak.⁴ Ekkor még Sas Klára és Bene Borbála hozzák hevesebb rezgésbe szívet, s ihletik versekre fantáziáját. De nem sokáig. 1702-ben már szépséges hajadonná serdült a gyenge virágszál, s a lovagok ugyancsak kezdtek koptatni a Kajali porta küszöbét, mert mi tagadás benne, a rózsá aranyfán virult, a mi szépségét legalább is megkésztette.⁵ Ráday Pál sokszor átrándult Losoncraól Fülekre, a leány is hajlott hozzá, s költőnk 1702 végén már megkérte a még csak 12 esztendő gyermekeket. Kajali és felesége nem elleneztek a dolgot, mert a Ráday név Nógrádban fennen ragyogott, s a birtokai sem voltak megvetendőek. »A' feleséggel edgymás közt befelgetvén« — írja az örömapa, Pál megbizottjának⁶ — »megh nyugtattuk elménket azon... hogy azon ízent intentio annak idejében fecundaltaffek... csak valami kevés patientiával legyen megh eö kglme, hogy hirtelen publicumra ne mennyen, mivel a' ízegeny Leanyis megh igen fiatal alapottal lévén nem praecipitalhattuk a dolgot.« Hősünknek ez épen elég volt: örülhetett, hogy a leány szíve mellett a szülők jóindulatát is megnyerte.⁷ — 1703 tavaszán,⁸ még a gácsi bezárkózás előtt, meg is történt az eljegyzés, pontosabban szólva az esküvő; természetesen, mint tudjuk, csak az egyházi szer-

¹ Vö. a felette mondott halotti beszédekkel (A' Gyors Es Serény Afzsonyi Állatnak. — Emlékezete... Kolosváratt 1747.), főleg Kármán Andráséval, továbbá a Ráday Pál felett mondottakkal (Párjához igaz és tökéletes Szívnek gyógyulhatatlan Sebe... 1735.).

² I. m. 5. l. Téved mikor Sárkányt az ellenkező táborban sorolja fel. Ez a prédikátor pár sorral az idézett rész alatt a fiatalokat »uj házásoknak« »úr«-nak, illetőleg »úrasszony«-nak nevezi! Sőt előbb is így ír: »midőn XXVI-dik Esztendejét számlálá Eletének (R. kezdette), Hymenaeus a' tiszta Házassági életre kötelezte, MDCCIII-ban kezét fogott. —« stb.

³ Vö. *Önéletírásával*.

⁴ L. u. o.

⁵ Hogy Ráday Pál megkérte már 1702 decz. 18 előtt Klárát, s hogy ugyanekkor vetélytársa is volt, arra nézve érdekes adatokat szolgáltat Kajali Pál levele Csemniczky Gáspárhoz Fülekről 1702 decz. 18-án. (Rkvt. It.)

⁶ Id. levél.

⁷ Lásd Kajali id. levele hátsó oldalára írt fogalmazványát Kajali Pálhoz, 1702. decz. 17-én Losoncraól.

⁸ Mindenesetre augusztus 12 előtt, mert ekkor kelt versében már *Társ*-nak nevezi Klárát és a cím K. H. betűjét is, a többi egyidejű levél alapján, így oldom fel: *Kedves Hitvesemnek*. (III. szerelmes vers.)

tartások; az egybekelést — abban az időben gyakran előfordult — csak később tartották meg.² Rádayt a felkeléshez való csatlakozás kiragadja szerelmese karjából, s innen kezdve versei (a IV. és V. virágének), de főleg levelei telvék szerelmevel, sóvárgással, hogy mátkáját mielőbb teljesen magáénak mondhassa. Könyörög, legyen Klára a szülőknél jó »proicator«, hogy a várakozásnak véget vessenek. Ezidőben tett lengyelországi útjában³ minden gondolata édes gyönyörűségéé, ki, ha látná, mily keservesen esik neki a távollét, sirva szánna szomorúságát.⁴ A selmeczi ülés ugyan közelebb hozta egymáshoz a mindnagyobb érzéssel gerjedezőket, de mi haszna, ha a férjnek még annyi ideje sincs, hogy egyetlen pusztá csókkal köszöntse leány-feleségét.⁵ A levelekben mindenütt »szerelmes hitves«, »Madame« címzések, tehát az esküvő kétségtelenül megvolt. — 1705 januárja végre egymásnak adta a mátkapárt.⁶ Ezutáni el-elválásuk Rádaynak (minthogy olykor hónapokig tisztségeiben kellett járnia) még fájdalmasabban esett; minduntalan eszébe van szíve szépséges Klárája,⁷ s a menyecske otthon sírdogál nagy árvaságán, míg egy-egy várva-várt viszontlátás meg nem vizsztalja. — A mit fiatal házas korában kívánt: hogy

Egymás szerelmében élheffünk kedveffen
Eletünk örömmel mindenkor telheffen
Csoportos' nagy áldást Isten ránk terjeffen . . .

elérte; az örömben, boldogságban, s csoportos áldásban azonban szerelmi lantja végleg elhallgatott.

Ráday említett öt szerelmes versével a mű-virágénekek szerzői közé lép, kiknek sorát Balassa Bálint nyitja meg a XVI. század második felében. Hatása alatt áll az egész XVII. század szerelmi lírája, sőt érzi még a kuruczkor költészete is. Dalait az egész országban énekelték, olvasták, a miről követőinek nagy száma, illetőleg a népi jellegű gyűjtemények darabjai tanuskodnak.⁸ — Akadtak azonban olyan tisztelői, főleg Nógrád, Heves és a szomszédos vármegyékben, a hol élt, s a hol szerelmei közszájon

¹ Vö. Weichhart Gabriella: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600—1630. cz. értekezésével. 1911. 10. és köv. lk.; továbbá: Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon. 1883. 188. és köv. lk.; Radvánszky Béla br.: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. sz.-ban. I. k. 353. l.

² A gácsi menekülés alatt, kb. aug. végén.

³ Ráday Pál levele Kajali Klárának 1704. febr. 27-én Ilyvórol. (Rkvt. It.)

⁴ U. a. u. annak Munkácsról, 1704 aug. 4-én (u. o.). Ép ilyen epedők az Ipolyságnál levő táborból 1704 szept. 26-án, Vihnyérol 1704 okt. 9-én írottak. (U. o.)

⁵ U. a. u. a. Selmecz, 1704 okt. 31. (u. o.)

⁶ A gratulációk között van: Debreczeni Ember Páltól (Ráday Pálnak, 1705 jan. 15-én) egy vers és Forgách Ilonától egy levél Kajali Klárához (1705 márcz. 5.) a Rkvt. It.-ban.

⁷ Feleségéhez írt levele 1705 febr. 24-éről, Verebélyről. (Rkvt. It.)

⁸ Vö. a Vásárhelyi daloskönyvvel (R. M. K. XV.) Thaly kiadványaival, a Századok és az IK. egy-két adalékával.

forogtak, a kik nemcsak egyes verseit, hanem virágénekeinek egész sorozatát őrizték meg. — Reánk ugyan csak a becses Radvánszky-codex maradt, de tudomásunk van például arról, hogy Ráday Gedeon birtokában is volt egy Balassa szerelmes verseivel tele füzet.¹ Valószínű, hogy ez családi örökségként még Ráday Andrásról maradt az utódokra, a ki Madách Gáspárral közeli rokonságban és irodalmi összeköttetésben állott.² Madách, mint tudjuk, Rimaynak volt tanítványa, s így költőnk e révén egyenesen meríthetett a Balassa, sőt a Rimay hagyomány forrásából.

A harmadik lírikus, a kinek a verseivel kapcsolatba lehetne hozni Ráday világi énekeit, Radvánszky János.³ Ráday Pál vele való összeköttetése még az előbbieknél is közvetlenebb. Minden bizonynyal mint nógrádi jegyző ismerkedett meg Radvánszkyval, a ki a Hont vármegyei Almáson szeretett leginkább tartózkodni s gyakran résztvett a két megye közös székhelyén, Füleken, tartott gyűléseken.⁴ — Közelebbi viszonyba Rákóczi udvarában juthattak s jutottak is, hol az egyik mint titkár, majd kancellár, a másik mint hadvezér, utóbb közigazdasági tanácselnök gyakorta huzamosabban tartózkodik, s ilyenkor a két rokon poeta-lélek a hadi és politikai aktualitások mellett bizonyára költői átéléseit is közölte egymással. — Hihető tehát, hogy Rádaynk Balassa, Rimay, Radvánszky szerelmes verseit ismerte. Közelebbi hatásuk azonban módszeres úton époly kevéssé mutatható ki, mint a nép- és kurucz-költők hagyománya.

A XVI. és XVII. századbeli szerelmes versek, hősnők szerint, nagy vonással két jellegzetes csoportba oszthatók: a) olyan, rendesen rangon aluli, kegyesekhez írt versek, a kiktől kielégítést, érzéki szerelmet vár a költő; b) ideálokhoz, rangbéliekhez, úrnőkhöz írt dalok, a kiknél a dalnok tiszta szerelmet keres, s egész lelkükért, kizárólagos bírásukért eped. Rádayra ez a felosztás nem találó: csak a tiszta szerelmet dalolta. A Sas Klárához írt vers hangja ugyan szenvedélyes, s ha sejtelmünk nem csal, a sorok között dráma lappang, mégis a költő holtig való nagy hűségét, örök fogadását stb. annyiszor emlegeti, hogy eredetileg igaz vonzalmában, tiszta szándékában, s állandó önfeláldozó részvételben nem kételkedhetünk. Ez a költemény, érzésvilágát illetőleg, a leghatározottabban kirí Ráday összes dalai közül (az isteneseket is idevéve); a magva tragikus: egy megcsalt leány, az élmény egészen egyéni, s a lázas igyekezet, hogy az aggodalmaskodó s félig elhagyott kegyest még önátközódásokkal is megnyugtassa, ad valami Rádaynál egészen idegen színt e költeménynek: a szenvedély és izgalom színét. Hogy mi lett Sas

¹ Dézsi Lajos értesítése (IK. XIV. k. 5 l., i. cz.).

² Radvánszky Béla i. cz. az IK. XI. k. 130. l. és IK. XIV. 132. l.

³ Költészetét méltatta Radvánszky Béla br.: Radvánszky János versei cz. értékezésében. (IK. XIV.)

⁴ U. o. 137. l.

Klára sorsa, nem tudhatjuk. — Számolnunk kell azonban azzal a lehetőséggel is, hogy e vers Rádayhoz csak másolatban került, s nem ő írta.

A Bene Borbálához írt vers technikailag Ráday legművésziesebb költeménye. Elsősorban azért érdemel figyelmet, mert Ráday egyéniségéhez több adalékot szolgáltat. Látszik, hogy Ráday még a szerelem dolgában is józan és megfontolt; nem lehetetlen, hogy Sas Klára esete is befolyásolta. Higgadtan latolgatja választottja nemzetségét, vallását s mikor reménybeli jegyesének udvarol, nem a lelkek harmonikus összecsendülése, a közös szerelem a főmotivuma, hanem megfelelő koruk, a pontos nemzetségvizsgálat, s a megfontolt számvetés. Olyan ez a vers, mintha nem is az érdekelt fél, hanem a szülők énekelnék:

Ha időnket, esztendőnket egyben számlállyuk
 Familiank s' nemzetünket jól megh vizsgállyuk
 Ha sorsunkat megh gondollyuk
 Jól edgyeznek mind úgy lattyuk
 Azért itten, semmi nincsen, hogy azt meg bannyuk.

Ne higgyük azért, hogy hősünket egyáltalán nem érintette meg a szerelem. Az ő szíve, esze, kedve is a maga módján, ott nyugodott kedvese alakjánál, sőt álmában is meglátogatta őt a bájos kép, hogy — és ez Rádayra ismét oly jellemző! — »tisztasággal s vidámsággal véle jádzodják.« Latolgotó ész, helyes ítélet, szenvedélytelen szeretet, tiszta és vidám szív, ez Ráday Pál, s ha a költemény utolsó soraiból a vallásosságot, a gondviselésbe vetett bizalmat is ide vesszük:

Akar mint lesz, akar hogy lesz, csak meg nyugodjunk —
 Aldást egymásnak kivannyunk
 Az időtül többet varjúnk
 A mit Isten, rendel itten, abban maradjunk...

akkor költőnk előttünk áll a maga teljességében. A Bene Borbálához írt szerelmes vers, eltérőleg Ráday egyéb költeményeitől, a korabeli népszerű renaissance-hagyomány hatását, sőt némi barokk vonást is mutat Cupido, Pyramus, Thisbe emlegetésével, a forma játszóságával és a zenei-csengésű középrímek sűrű alkalmazásával. A versből, a fáradalmakért járó jutalom emlegetésénél, némi gyenge troubadour-hang is kihallszik. (»De meg'his van...«) A költemény értékesebb helyei még: a költő életéből vett egyéni vonatkozások emlegetése (»Taborokba s Udvarokban...«, stb.), a kegyes néhány kitetsző lelki tulajdona, (»javallasbul hallom vagy szelíd«, »Kemenkedgyel, veszekedgyel, attul nem tartok«) és a feltűnő emberismeret, a melylyel a kapós leányt, a hizelkedő kérők ravaszkodásától óva inti. (»Lesznek olyyak...«) Mindez a költemény közvetlenségéről beszél. Hogy a poéma úgy a mint van, bár részleteiben sok az értékes elem, nem tartozik a sikerültebb és szebb magyar virágénekek közé, azt nem nehéz

kimondani, csak a *Vásárhelyi daloskönyv* gyönyörűen zengő, fordulatokban, merész költői kifejezésekben és hasonlatokban dúskáló dalaira kell gondolnunk. Ráday alapján nyugodt természet. Az a szenvedély, mely lehányja magáról az ész uralmát, hogy a maga erőszakosságában, perzselő hevében, ellenállhatatlan erejében jelentkezze, az a mindenén átgázoló szerelmi hév, mely tud búbájosan esengen, diadalmasan táguló kebelrel örülni s könnyeiben olvadozni, az ő kebelén nem győzedelmeskedett, nem dülhatott, nem édesíthetett, nem kesereghetett. Ő ha szerelmes is, alig-alig érez valamit; Cupidót emlegeti, de a nyíl nincs a szívében. Inkább elmélkedik a szerelemről s kegyesének jó tanácsokat osztogat, a helyett, hogy merész karral magához ölelné és a szíve dobogásával mondaná el azt, a mit érez. Ilyenek dalai is. — Borbála kezét bizonyára egy, a Rádayénál lobogóbb szív nyerte el.

A feleségéhez írt dalok éppen ilyen választékos, de halvány *billet doux*-k. Csak az elsőnek van különösebb értéke. A költemény valójában két részre oszlik. Az elsőben higgadt, körültekintő, mint a Bene Borbála dalában, a hetedik versszaktól kezdve azonban felcsillan a szerelem, mely a látszólag fodortalan felszín alatt él, s a vágy néhány kibélyegzettebb, alig érezhetőn érzékiesen is aláfestett képet, hevesebb érzelmet vet fel, a mikor költőnk szerelmes szép felesége teljes bírásáért hevül. Ez Ráday virágének költészetének gyöngye:

Én sem felejtelek, szívembe írtalak
A' mint megh esküttem soha el sem hadlak
Hogy kebelemben jőj, mostis aligh várlak
Szerencsés sok jókkal azért szívből áldlak.

Adgya Isten vigan veled edgyütt lakjam,
Gyengeség h visselő orczádot csokollyam,
Vidamító szódat bánatimban hallyam,
Sok neved napjait örömmel számlállyam.

Annál érdekesebb ez a köszöntő vers, mert a feleség iránti szerelmet énekli meg a költő, a mi sokáig elég ritka jelenség a magyar irodalomban.

Nagy általánosságban Balassa, Zrinyi, Rímay, Barakonyi, Petrőczy Kata és a legtöbb XVI—XVII. század jobbjára névtelen virágének író megelőzi Rádayt érzelemben, hangban, színben és kifejezés-módban; e tekintetben legfeljebb Radvánszky János, Esterházy Pál és néhány jelentéktelenebb költő marad mögötte. A versek jelentősége ezért pusztán irodalomtörténeti: érdekes adalékok a költő jelleméhez, költői kedélyéhez, de szerepük a magyar líra fejlődésében nincs; Ráday az Amadekra és a megújuló magyar lírára akkor sem hat, ha verseit ismerik, hiszen az olyan par excellence lírikus kedély, mint a milyen Amade László volt, semmi esetre sem iskolázott volna nála.